

Eesti teatri väljakutsed ja võimalused täna ja homme

Hedi-Liis Toome, Eesti Teatriuurijate ja -kriitikute Ühenduse esimees

Austatud Teatriliidu esimees ja juhatuse liikmed, head loomeliitude liikmed, head kolleegid!

Enne, kui asun oma ettekande juurde, tahan selgitada mõningaid ettekande seisukohast olulisi taustu. Esiteks – selle ettekande ettevalmistamiseks kohtusime ühenduse viieliikmelise juhatusega, et arutada, millised on praegu Eesti teatrimaastiku suurimad väljakutsed. Sõnastasime need väga üldiselt, ja osaliselt on need ideed – küll minu isiklikus sõnastuses ja ka interpreteeringus – kajastatud ka siinses ettekandes. Teiseks tahan öelda, et lisaks teatriuurija väljaspoolsele pilgule on mul teatri toimimisele ka sisepilk, sest olen nüüdseks aasta aega töötanud ka Endla teatri kommunikatsioonijuhina. Siiski – vaatamata oma institutsioonilisele seotusele Eesti Teatriuurijate ja -kriitikute Ühenduse, Tartu Ülikooli ja Endla teatriga, väljendan täna eelkõige isiklikke seisukohti.

Aga nüüd olulise juurde. Kindlasti on siin saalisistujatel ootus mulle kui uurijate ja kriitikute ühenduse esimehele, et kirjeldaksin ülevaatlilikult Eesti teatri esteetilist seisut, kunstilist taset jne. Pean teid kurvastama, sest seda ma ei tee. Seda teevad meie liidu liikmed, aga ka need, kes meie liitu ei kuulu, igapäevaselt Eesti päevalehtede, nädalalehtede ja muude väljaannete lehekülgedel, raadios ja televisioonis ning loomulikult internetis. Kõigil teil on võimalik nende sissevaadetega ise tutvust teha. Lisan vaid seda, et alates juulist annab meie ühendus välja uudiskirja, milles on nimekiri kõigist artiklitest, mida meie liikmed eelmise infokirja ilmumisest uue infokirja ilmumiseni on kirjutanud. Kes soovib, saab meie ühenduse kodulehel end selle lugejaks registreerida.

Siiski tahaksin korraks peatuda kriitiku rollil. Teatringkonnad küsivad, ja on muidugi pidevalt ka minevikus küsinud selle järele, et kust tulevad kriitikud? Ja seda küsitakse ironiliselt, sest pidevalt võib ju olemasolevale teatrikriitikale ette heita küündimatust, pealiskaudsust, valedest asjadest kirjutamist, valesti kirjutamist; seda, et vale kriitik kirjutab valest asjast jne, samuti nagu kriitika võib teatrile ette heita küündimatust, pealiskaudsust, meelelahutuslikkusele orienteeritust, konservatiivsust, igavust, liigset sissepoole vaatamist, jne. Lõhe kriitika ja praktika vahel tundub ületamatu nagu alati. Aga nagu ma vähemalt enda praktikast hästi tean, siis loetakse teatris kriitikat ikkagi huviga ja tegijad suhestuvad sellega.

Kus neid kriitikuid siis koolitatakse? Refereerin Tartu Ülikooli teatriteaduse professori Anneli Saro sõnu, kes on selgelt väljendunud, öeldes, et Tartu Ülikooli teatriteaduse õppekava eesmärk ei ole koolitada teatrikriitikuid – bakalaureuseõppes on kriitika kirjutamist õpetavaid aineid üks ja magistris samuti üks. Kust peaksid siis üliõpilased saama piisavalt kogemust selleks, et mõista kriitika ja teiselt poolt ka teatri olemust ja toimimismehhanisme just kriitika kirjutamise valguses? Teeme ettepaneku koostöök Tartu Ülikooli, meie ühenduse ja teatrite vahel: peaksime hakkama korraldama koostöös noortele – teatriteaduse, aga miks mitte ka teiste erialade üliõpilastele – suunatud kriitikakoole, mille vormiks on näiteks kahe- või kolmepäevased külastused

ühete kindlasse teatrisse, mis koosnevad nii kohtumistest teatritegijate endiga kui ka kriitika kirjutamise õpitubadest. Väljundiks võiks olla artiklid, raadio- või telesaated, mis võiksid olla ka avalikkusele kättesaadavad. Selline koostöö oleks kõigile osapooltele kasulik – teater saaks tagasisidet, osalejad praktikat ja teatringkond loodetavasti uusi asjalikke kirjutajaid.

Lisaks teeme Eesti Kultuurkapitali näitekunsti sihtkapitalile ettepaneku asutada ka eraldi aastane teatrikriitika või ka teatriuurija stipendium sarnaselt pedagoogistipendiumi või aastase loomingulise stipendiumiga. Sellel võiks olla ka konkreetne väljund – uurija puhul mingi teatrivaldkonna jaoks konkreetse ja vajaliku teema uurimine, kriitikul nt blogi vms näol. Kuigi kriitik võib kirjutada ka olemasolevatesse väljaannetesse, siis eeldan, et me ei taha igast Sirkist või Teater.Muusika.Kinost lugeda vaid ühe inimese artikleid, seetõttu oleks lisakanalid väljundina vajalikud.

Kui kriitikutel on väljund Eesti meediakanalite näol, siis teatriuurijate avaldatu jääb tihti varjatuks. Peamiselt muidugi seetõttu, et teadusmaailmas loevad peamiselt ingliskeelsed artiklid rahvusvahelistes teadusajakirjades. Aga siiski – 2017. aastal tähistab Tartu Ülikooli teatriteaduse õppetool 25. juubelit, eriala avati 1992. aastal. Praeguseks on teatriteaduse alal doktorikraadi kaitsnud neli inimest ja seda viimase nelja aasta jooksul – Madli Pesti, kes kaitses töö poliitilisest teatrist vaid mõned nädalad tagasi; siinkõneleja, kes kaitses eelmisel aastal ning uuris teatrite funktsioneerimist Tartu linna näitel; Ott Karulin, kes kaitses 2013. aastal ja keskendus Rakvere teatri näitel repertuaariteatri toimemehhanismide kirjeldamisele ja analüüsile ning 2012. aastal kaitsenud Eike Värk, kes kirjeldas Salme Reegi näitlejafenomeni. Tallinna Ülikoolis kaitses doktorikraadi Rahel Olbrei loometegevusest Heili Einasto. Miks ma seda räägin? Tahan kinnitada, et teatriuurimine on tegelikult heas seisus, meie teatriuurijad osalevad rahvusvahelises koostöös ja on hinnatud kolleegid. Eestis on eksperte, keda kaasata teatripildi analüüsimisse ja otsustuskogudesse laiemalt. Üks hea näide koostööst ja kaasamisest on Juhan Kivirähki korraldatud üle-eestilise teatriuuringu ettevalmistus, kus ankeedi kokkupanemisele aitasid kaasa nii praktikud (nt Paavo Piik) ja uurijad, nagu mina ja professor Anneli Saro. Loomulikult ei ole kommunikatsioon ühepoolne – ka me ise peame ennast pöörama rohkem valdkonna teiste tegijate ning avalikkuse poole. Seetõttu alustame uuel aastal populaarteaduslikku ettekannete sarja, kus meie liikmed tutvustavad oma uurimistöid ja nende tulemusi kõigile huvitatutele. Selle kohta info saamiseks hakake meid jälgima Facebookis. Lisaks kasutan võimalust kutsuda teid osalema 9.–10. detsembril toimuvale ETUKÜ aastakonverentsile Eesti Draamateatri Maalisaaalis, mille fookuses on seekord näitleja. Esinejate hulgas on näiteks Ott Karulin, Luule Epner, Anneli Saro, Peeter Raudsepp, Toomast Täht ja teised.

Ütlesin, et teatriuurimises on praegu hea seis, aga veelgi olulisem on see, et Eesti teatril üldiselt on hea seis. Seda kinnitavad Etendusasutuse Liidu ja Eesti Teatrilidu tellitud üle-eestiline ja representatiivne uuring, mille viis läbi Juhan Kivirähk Turu-Uuringute aktsiaseltsist. Kui ta saatis mulle uuringu esimese kokkuvõtte ja ma seda vaatasin, vastasin talle, et Eesti teatriinimesed võivad kõik rahus magada, sest publik armastab meid ja on rahul. Mõned näited, mis seda kinnitavad – 86% vastanutest (nii neist, kes teatris käivad kui ka neist, kes ei käi) ütlevad, et teater on tähtis osa Eesti

kultuurist, 55% vastanutest sooviks veelgi rohkem teatris käia, 79% teatrikülastajatest on oma külastusega väga rahul või rahul. Kõige olulisemaks peavad vaatajad teatri puhul seda, et ta rikastaks vaataja emotsionaalset maailma, pakuks esteetilist naudingut, sisukat ajaveetmist ja meelelahutust, hariks ja kasvataks vaatajaid ning arendaks rahvuskultuuri.

Lisaks sellele, et uuring on ühelt poolt oluline ja pikalt oodatud infoallikas selle kohta, mida eestlased teatrist üldse arvavad, siis teiselt poolt on see oluline ja märgiline näide sellest, et teatrivaldkond teeb koostööd ning vähemalt selle uuringu näol teeb ära ka ministeeriumi tegemata töö. On kahetsusväärne, et viimane kultuuritarbimise uuring on aastast 2006 ehk siis kümne aasta tagusest ajast. Kui teatriuuring näitas, et väga olulisi muutusi pole kümne aastaga toimunud, siis kas ei ole alust oletada, et näiteks filmi- või kirjandusvaldkonnas on toimunud muudatused, mida oleks oluline uurida? Ka teatrivaldkonnal oleks kasu võrdlusuuringust teiste valdkondadega – aktiivne teatrikülastaja on tavaliselt laiemalt aktiivse kultuurihuviga. Loodetavasti leiab ka ministeerium, et üle-eestilise kultuuritarbimise uuringu läbiviimiseks on vajadust.

Nagu ma mainisin, on Eesti teatrimaastik üldiselt ühtne ning võrreldes teatud Euroopa riikidega on teater heas positsioonis nii rahastust kui ka külastust arvestades. Organisatsioonid, nagu Etendusasutuste Liit ja Teatriliit ning selle alaliidud on tugevad erialaühendused, kes seisavad ühiselt valdkonna õiguste eest. Siiski on taaskord kerinud üles küsimused teatrite rahastamisest – eelkõige siis erateatrite rahastamisest. Ka see teemapüstitus on üks, mis tuleb pidevalt uuesti ja uuesti pildile tagasi. 2015. aasta Teatrielus kirjutas Vaba Lava juht Kristiina Reidolv üsna kriitilise pilguga erateatrite vähesest rahastusest võrreldes n-õ suurte teatritega. Eesti Teatri Agentuuri andmetel on erateatrid 2015. aastal toonud lavale 56% uuslavastustest, andnud 40% etendustest ning nende vaatajad moodustavad kogu teatripublikust üle 26%, aga raha saavad erateatrid otse ministeeriumi rahadest vaid 4%, lisaks muidugi Kultuurkapital. Vastulause võimalus ministeeriumile anti 7. oktoobri Sirbis, kus omavahel vestlesid Kristiina Reidolv, Tallinna Linnateatri direktor Raivo Põldmaa, ministeeriumi teatrinõunik Katre Väli ning kaunite kunstide asekanstler Hillar Sein. Sein ja Väli tõid väga selgelt välja erateatrite ja riigi sihtasutusena tegutsevate teatrite erinevused, mis väljenduvad eelkõige erinevate funktsioonide ning kohustustena. Teatrid, nagu Ugala, Endla või Rakvere teater peavad pidevalt mängima umbes 20 lavastust, et „teenindada“ väga erinevaid sihtgrupe lastest eakateni, kuna nad on tihti mitte ainult ainuke etendusasutus, vaid üldse kvaliteetset kultuuri pakkuv asutus linnas. See on ju kõigile arusaadav tõsiasi – eri tüüpi teatrite eesmärgid on erinevad.

Ma ei soovi siin kommenteerida erateatrite ja sihtasutuste ning avalik-õiguslike teatrite rahastuse suurust, Endla teatri töötajana oleks sellel ka teatav ironia maik. Küll aga soovin küsida laiemalt teatri eesmärgi kohta Eestis ja Eesti ühiskonnas, mis minu meelest teatrite rahastamisega otseselt seotud on. Pikalt olid riikliku teatripoliitika eesmärgid n-õ välised – hoida külastajate piir miljoni külastuse peal, hoida keskmine pileti hind 1% Eesti keskmisest palgast ning toetada teatreid olenemata nende omandivormist. Minu meelest oleks aeg liikuda sisulisemate eesmärkideni. Toon näiteks Hollandi teatripoliitika, millel on kaks eesmärki – pakkuda külastajale eripalgelist teatrit ja kvaliteeti. Kas meie eesmärk peaks olema tuua

teatrisse 1,1 miljonit inimest või lubada see number „kukkuda“ 800 000 peale ja pakkuda igähele neist kvaliteetset teatrielamust? Kas eesmärk on rahastada Tallinna kesksust või on meie eesmärk, et erinevad teatritüübid ja žanrid, nagu kaasaegne tants, nukuteater, uus tsirkus ja muud sellised jõuaksid erinevatesse Eesti otstesse ning pakuksid kohalikule publikule võimalusi uudseteks kunstilisteks elamusteks? Kasutades Ott Karulini pakutud termineid, siis kas meie teatripoliitika on põlistav või jagav? Võib-olla oleks ikkagi aeg liikuda kvantitatiivsetelt mõõdikutelt kvalitatiivsetele.

Oma doktoritöös uurisin teatri toimimist Tartus ning tänu osalemisele rahvusvahelises töörühmas saime n-ö Tartu sarnaseid linnu väiksemates Euroopa riikides omavahel võrrelda. Peamiselt eristas endiseid idabloki riike Lääne riikidest see, et teatritüüpide ja žanrite varieeruvus oli läänes suurem – seda siis n-ö Tartu tüüpi linnades, mis ei ole teatripealinnad, aga olulised regionaalsed keskused. See tähendas, et seal oli rohkem nii kommertsmuusikale, mis Eestis pea puuduvad, aga ka alternatiivsemaid žanre, mida Eestis pea polegi. Loomulikult on Eestis, aga tegelikult kõigis neis riikides, žanriline mitmekesisus väljaspool pealinnu küsimus taristust ehk mängukohtadest, Eesti puhul siis tihti nende puudumisest väljaspool Tallinna või mittevastavusest tehnilistele tingimustele. Kuna betooni on Eestis raha pandud küll, siis tulekski minu meelest mõelda sellele, kuidas oma majaga teatrid ja trupid saaksid teha selgemalt suunatud ja rahastatud koostööd trupidega, kellel oma maja ei ole. Seda vaatenurka puudutakse tegelikult ka eespool mainitud Sirbi artiklis. Ministeeriumi esindajad toovad näitena külalislavastajate kutsumise ning nendega kaasneva loomingu potentsiaali, näiteks külaliskunstnike või -näitlejate näol. Kuigi hästi toimiv, on see lahendus siiski lühinägelik. Esiteks on ka üsna loogiline, et kui teatris on täiskohaga tööl kolm lavastajat, ei saa nad suuremas teatris kogu ühe aasta repertuaaris näiteks 10 uuslavastuse väljatoomist lihtsalt kolme peale ära jagada – see oleks igav nii vaatajale kui ka teatrile endale, külalislavastajate kutsumine on õnnelik paratamatus. Samas aga ei suurenda see tüübilist ja žanrilist mitmekesisust, mis võiks olla sellise koostöö üks väljundeid.

Seega – minu meelest peaks ministeerium julgelt määratlema teatrite funktsioone ning neid ka julgelt välja ütlemise ja rahastamise puhul ka sõnastama. Ma kujutan ette, et paljud siin saalis mõtlevad praegu, et mis hullu juttu ta räägib? Ministeerium hakkab meile meie loomingut dikteerima? Kui te nii arvate, olete minu ideest valesti aru saanud. Eri tüüpi teatrite funktsioonide täpsem kirjeldamine ei tähenda seda, et hakatakse määrama, mida võib ja mida mitte mängida. Toon ühe näite – ministeerium määrab näiteks, et Endla peab aasta jooksul pakkuma oma ruume, tehnilist ja administratiivset tuge ühe teisetüübilise või -žanrilise lavastuse väljatoomiseks ruumideta erateatrile või vabatrupile. Näiteks võib Endla teater selle oma repertuaariplaani paigutada (ütleme, et see peaks välja tulema märtsis) ning ta võib kuulutada välja näiteks konkursi selle lavastuse väljatoomiseks. Eelduseks on siis see, et teater pakub tasuta (eeldatavalt selleks ministeeriumist eraldatud toetust kasutades) ruume, tehnilist tuge trupile, kes ei kasuta mitte ühtegi selle teatri loomingulist töötajat. Kas teater maksab ka külalistrupi töötasud? Ei, need peaks maksma Kulka, nagu näeb ette ka „Kultuurpoliitika põhialused aastani 2020“. See n-ö ministeeriumi ettekirjutus võiks arendada nii teatri tehnilist personali, kes peavad välja tooma täiesti teist tüüpi lavastuse, kui nad on harjunud, kui ka publikut, kes

näeb enda jaoks majana tuttavas keskkonnas ehk hoopis uut (ei pea ilmingimata tähendama uudset) teatrit. Loomulikult on küsimus, kuidas paigutada projektilavastus repertuaariteatri mängukavasse. See on kindlasti keeruline. Minu eesmärk ei ole pakkuda siin mingeid lõplikke lahendusi, vaid viskan õhku teema, millest võiks kinni haarata. Loomulikult nõuavad sellised kokkulepped või ettekirjutused seda, et paljud inimesed peavad oma mugavustsoonist välja astuma – sealjuures nii majaga kui ka majata trupid. Aga mugavustsoonist väljatulemine ja sellest väljatoomine peakski olema üks kunsti eesmärke.

Aga tulen veelkord Kivirähki läbiviidud uuringu juurde – nagu ma ütlesin, siis kinnitas see uuring mingis mõttes juba tuttavat teadmist, et teater on Eestis ja eestlastele oluline, sellega ollakse rahul ning teatris käib heterogeenne seltskond inimesi ehk siis eri tüüpi inimesi, mis tähendab, et teatril on kõlapinda. Siiski võib uuringust välja lugeda ka neid tulemusi, mis võivad tekitada küsimusi ja olla tulevaste arengute tõukejõuks – vaid 25% 14–24-aastastest noorest on täiesti nõus, et teater on oluline osa Eesti kultuurist. Järgmises vanuserühmas ehk vanuses 25–34 on see 35%. Noorte meelisžanriks teatris on komöödia – seda soovitakse vaadata kõige enam. Vähemoluliseks peavad teatriskäijad seda, et teater peaks sekkuma poliitikasse, peegeldama ühiskonnaelu probleeme ning tegelema uute väljendusvormide ja vahendite otsimisega.

Teatrivaatajate järelkasvu küsimus on oluline mitmest vaatenurgast lähtuvalt. Mitmed teatrid on loonud eraldi programme selleks, et tekitada noores vaatajas teatrihuvi – näiteks Rahvusooper, Vanemuine, loomulikult VAT Teater, aga siia alla võiksid käia ka teater NO99 väljapakutud kaasaegse teatri ja kunsti omavahelisi seoseid käsitlevad tunnid, mida teatri dramaturgid on valmis tulema kooli andma. On järjest selgem vajadus sellist tüüpi tegevuste järele, mis viivad teatri väikese ja noore vaatajani ka väljaspool etenduse vaatamist või teatriskäiku kui sellist. Kui mõelda kasvõi noorte vaatajate peale, siis ei ole nende teatrisse toomine vaid turundusliku eesmärgiga tegevus, mis toob kohest piletitulu ja pikemaajase loodetavasti teatrile elu lõpuni piletitulu toova inimese. Eesmärk on ju eelkõige lapse või noore inimese kasvatamine teatri vaatajaks tähenduses, et ta oskab teatrit vaadata, laval olevaid märke lugeda, olla kriitiline ja nõudlik laval toimuva suhtes. Ka teatripildi enda muutused on toonud kaasa uued vajadused, uued rollid – õpetaja ei ole alati kõige õigem inimene seletama lahti kaasaegset teatrit. On taas vajadus teatripedagoogika järele – küll uues vormis ja võtmes. Järjest enam on vajalik pedagoogika ja kommunikatsiooni ristteel asuv tegevus ja kompetents. On vaja inimesi, kes mõtestaksid kultuuri ja teatri piirimaile asuvaid tegevusi. Kas sellised inimesed on juba olemas või tuleb neid hakata õpetama? Aga kes ja kus peaks seda tegema?

See toob mind lõpuks ka haridusteemade juurde. Eelmisel aastal Draama festivali raames toimunud Eestis teatriharidust andvate õppeasutuste kohtumine tõi välja ühe olulise probleemi teatrihariduses, ja see on koostöö puudumine. Täpsustan – koostöö puudumine institutsioonilisel tasandil, inimeste tasandil see töötab. Näitena võin tuua lavakunstikooli 27. lennu lavastuse „Uhkus ja eelarve“, kus lisaks lavaka üliõpilastele olid kaasatud Kunstiakadeemia stsenaaristid ning EMTA üliõpilane muusikalise kujundajana. Kusjuures alguse sai see koostöö sellest, et Mehis Pihla kohtus Johan Randverega juhuslikult ühel akadeemia pidulikul üritusel,

kus Mehise sõnul tundus talle, et Johan oli tookord ainuke umbes tema vanune inimene sellel üritusel ja läks seetõttu Johaniga juttu rääkima. Sellest sündis sünergia ja hea lavastus. Koostöö koolide vahel tähendab taas kompromisside tegemist ja muutusteks valmisolekut – mitte niivõrd sisulisteks kui just administratiivseteks.

Kui juba rääkida muutustest, siis minu meelest on teine probleem hariduses lavakunstikooli ja Viljandi näitlejaõppe omavaheline sarnasus. Viljandi Kultuuriakadeemia võiks hakata pigem koolitama laiapõhjalisi etenduskunstnikke, kes tegutseksid nii iseseisvate kunstnikena kui oleksid ka võimelised olema teatris konkreetsete lavastuste juures nii loomingulised kui ka tehnilised töötajad. See ei ole kriitika Viljandi õppe kohta – ma ei pane kahtluse alla sealt tulnud lõpetajate professionaalsust. Küsimus on pigem dubleerimises või üldse vajaduses selle õppekava dubleerimise järele.

Olen nüüdseks visanud õhku ideid ja mõtteid, millele on kindlasti kaasamõtlejaid ja kriitikuid. Ma ei arva üldiselt, et olemasolevaid süsteeme peab lihtsalt lammutamise pärast lammutama, küll aga on minu meelest vajalik vahepeal olemasolevaid süsteeme uuesti läbi vaadata, arutada alternatiive, et neid siis kasutusele võtta või tõestada seeläbi olemasolevate süsteemide töökindlust. Aga see tähendab, et osapooled on avatud dialoogile ja ka tegelikult soovitakse kõiki osapooli kaasata.

Lõpetuseks soovin kõigile julgust ja jõudu! Aitäh!